

УДК 340.132

А. Ф. Крижанівський

**СУЧАСНИЙ ПРАВОПОРЯДОК:
ДОКТРИНАЛЬНЕ І ПРИКЛАДНЕ БАЧЕННЯ
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Тематика правопорядку в дослідженнях українських правників представлена, як це не дивно, досить скромним доробком. Дуже показовим є відсутність монографічних праць, які були б спеціально присвячені цій проблематиці. Висвітлення теоретичних питань правового порядку вітчизняними науковцями реалізується здебільшого у підручниках і навчальних посібниках [5–7; 13–15; 25; 34; 38; 40; 41], що «об'єктивно» визначає задані цим форматом горизонти доктринального бачення, концептуалізацію та спектр обговорюваних проблем. У періодично «пересихаючому» потічці публікацій у науковій та суспільній періодиці аналіз проблематики правопорядку носить доволі побіжний, або ж периферійний характер. З таким рівнем активності опанування проблематики правопорядку годі чекати проривних ідей і нових підходів, які б запліднили формування сучасної теорії правопорядку, скерували у конструктивне річище прикладні засоби і практичні зусилля забезпечення правопорядку в українському суспільстві.

Щоправда, за останні 3–4 роки тут з'явилися приклади позитивних зрушень, які дають підстави для стриманого оптимізму: наприклад, те, що Н. М. Оніщенко започатковує дослідження проблематики правопорядку у системі факторів та передумов сприйняття права [27], чи те, що цією тематикою у філософсько- та теоретико-правовому зрізі зацікавилися молоді науковці Ю. Крисюк [20–22] та Н. Панаріна [28–30], праці яких разом з публікаціями інших правників [2; 10; 17–19] привертають увагу науковців і практикуючих юристів до цієї дуже актуальної і надзвичайно значущої для сучасного українського суспільства проблеми. Помітною подією стало проведення в ОНЮА у червні 2008 року першої в Україні Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри» [16],

яка підтвердила зацікавленість правників багатьох країн проблематикою сучасного правопорядку.

Одним із заходів залучення нових сил до досліджень правопорядку в умовах динамічних трансформаційних зрушень у житті як людства (глобалізація, енергетичні, продовольчі і екологічні проблеми, інформаційна революція, постмодерн та криза нормативних регулятивних моделей правового впорядкування суспільної життєдіяльності) у цілому, так і українського суспільства (необхідність глибоких економічних, політичних, соціальних і правових перетворень) може стати змістовний аналіз доктринальних напрацювань українських правників, систематизація наявних наукових положень і позицій, які спроможні створити кумулятивний проривний ефект, та акцентуація больових точок і білих плям, які вимагають нового бачення.

Визначальним моментом, який характеризує доктринальне сприйняття правового порядку сучасною українською юриспруденцією, є солідарність наукової громадськості у розумінні щодо того високого щабля, який займає ця категорія у системі правових категорій, і, як справедливо наголошує Н. М. Оніщенко, разом з іншими (громадський порядок, законність, соціальна безпека тощо) є нині ключовим у правовій науці і правозастосовчій практиці [26, с. 63]. Це дає підстави розглядати правовий порядок, згідно з підходом, задекларованим А. М. Васильєвим [3], у найвищому змістовно-смысловому ряду категорій теорії права. Знаковим є те, що М. І. Козюбра фокус свого бачення правопорядку спрямовує на його зіставлення з верховенством права [8, с. 58]. І цей методологічний зріз відкриває потужний потенціал взаємовпливу і взаємопідсилення цих базових, провідних правових феноменів, а також можливості щодо досягнення й інших правових явищ.

Також зіставлення правопорядку з правом, правозаконністю, правовими відносинами чи правозначущою (правомірною, правопорушуючою і правозловживаючою) поведінкою здатне не тільки відкрити можливість досягнення «синтетичної» природи правопорядку, але й виявити і чітко окреслити його власну «субстанціональність», схопити ту іпостась інституціоналізації правового порядку, яка виокремлює його «тіло» у самостійний соціально-правовий феномен.

Ще одним вихідним моментом, який так чи інакше сприймається визначальним у сучасному розумінні правопорядку українськими правниками, є детермінація його інтерпретацій позиціями домінуючих у теоретичній і практичній юриспруденції типів праворозуміння. Як справедливо зазначає Н. М. Оніщенко, граничні абстракції від розбіжностей у численних дефініціях, пов'язаних з типом праворозуміння, уможливлють висновок, що законність (і правопорядок. — А. К.) розуміють як фундаментальну юридичну категорію, що є критерієм правового життя суспільства і громадян [27, с. 134].

Ю. М. Оборотов зауважує, що сучасна криза законодавчого права в Україні спричиняється не тільки принциповими змінами в існуючій сис-

темі відносин «особа — суспільство — держава», але й зростаючою неспроможністю формалізованих нормативів реагувати на швидкісні зміни у самому соціальному житті і людському існуванні [24, с. 5]. Тому юридична наука має запропонувати нові теоретичні засади аналізу сучасних реалій [32, с. 7]. Це неминуче виводить на нові уявлення про право, що будуть відповідати новій епосі, яка називається постмодерном. Підкреслюється, що багатоманітність правової сфери, яка відкривається сучасному баченню, не може бути охоплена якимось одним праворозумінням, бо у всіх традиційних типах праворозуміння окремі прояви права приймалися за єдиний або, принаймні, головний пояснювальний принцип права як системи, у зв'язку з чим їх можна назвати одномірними, або партикулярними. Разом з тим способів вивчення права багато, немає єдиного універсального й виняткового підходу до його пізнання. На сучасному цивілізаційному етапі єдиний підхід, або монізм, щодо розуміння права поступається методологічному плюралізму [4, с. 12]. Не випадково визнається, що саме утворюваний плюралізм праворозуміння уможливує заглиблення у правову реальність нашого часу. Тому розгляд права у ролі ціннісно-нормативної системи — тільки один із ракурсів осягнення правового буття. Разом з тим парадигма ціннісно-нормативного праворозуміння створює можливості для зміни уявлень про особливості формування і забезпечення правопорядку, оскільки залучає до цієї сфери цілий світ правових цінностей, окремі складові якого раніше тільки дотично використовувались у характеристиках правопорядку [24, с. 5].

Характерною рисою сучасного стану вітчизняної юриспруденції є пошук методологічних орієнтирів осягнення права і правових явищ у межах тих основних концептуальних підходів, які склалися в світовому правознавстві. Прагнення залучитися до досягнень світової юридичної думки є вельми позитивним, інша справа, що свого часу наше правознавство було відлучене від неї, і перебування на маргінесі інтелектуального процесу дається взнаки: сьогодні і у цій сфері ми переживаємо період «доганяючого» розвитку. Опанування нової методології, перенесення її на теоретичний і методологічний ґрунт вітчизняної теоретичної і практичної юриспруденції, з урахуванням природного консерватизму наукової і практичної правосвідомості, робить цей процес складним і нелінійним. Через це у деяких дослідженнях виявляє себе методологічна еkleктика, непослідовність у застосуванні визначених самим дослідником підходів та інших методологічних засобів, доволі вільне поводження з правилами технології досліджень тощо. Така ситуація є доволі вираженою у царині висвітлення правниками проблематики правового порядку, де вже визріле розуміння необхідності виходу на нову його парадигму ще не отримало рис довершеності сучасної теорії правопорядку (теорії сучасного правопорядку).

Значною мірою доктринальний і прикладний образи правопорядку в українській юриспруденції нині зберігають пострадянські характеристики, на фоні яких виростають паростки його нового бачення.

Одним із головних векторів новітнього осмислення природи сучасного правопорядку вітчизняні дослідники бачать у його методологічному піднесенні на рівень зіставлення з основними категоріями, які характеризують цивілізоване буття людини — свободу, справедливість, рівність, право, мораль.

«Правопорядок, — зазначає Ю. М. Оборотов, — виступає в ролі смислового призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття. Проте часто-густо у системі правових цінностей визначальне місце відводиться свободі і справедливості, тоді як правопорядок розглядається як «нижчий за рангом» у ієрархії цінностей права і навіть характеризується як додаткова цінність» [24, с. 6]. Право створює цивілізаційні закони з моменту спільного проживання людей у соціумі. Без нього людське життя перетворилось би у «війну всіх проти всіх», де виживав би найсильніший, бо там, де немає права, там царює закон грубої сили. Окрім всього іншого, особливістю права є те, що, маючи своїм головним призначенням регуляцію відносин між людьми у суспільстві, воно тим чи іншим чином обмежує свободу індивідів. З цієї точки зору правовий порядок ніби-то виступає протилежністю людської свободи, яка за своєю суттю виходить далеко за рамки правових форм [42, с. 9]. Розуміння вченим драматизму людського буття торує шлях вірою у те, що у світі царює всезагальний універсальний Порядок. Твердження, що хаос володіє певним конструктивним потенціалом і при певних умовах здатний породжувати порядок, не відмінняє того положення, що оскільки порядок створений, задля його підтримання необхідні постійні зусилля, без яких ентропія буде тільки зростати. У природі антиентропійною силою є життя, яке скрізь, куди вона проникає, протистоїть неорганіці. Життя, у свою чергу, породило людський розум, з появою якого боротьба проти ентропії за ствердження нових, людських порядків була піднята на новий рівень. «Якщо так, — доходить висновку В. М. Шаповал, — людині не залишається нічого іншого, як максимально повно і конкретно пізнати сутність глобального Світового Порядку і віднайти своє місце у ньому» [42, с. 11].

Яскравим прикладом доктринального пориву до знаходження теоретичного підґрунтя для сучасного правового впорядкування людського буття є ідеї «натуралістичної» юриспруденції, сповідувані академіком А. М. Костенком [11; 12]. Натуралістична юриспруденція, яка ґрунтується на теорії соціального натуралізму, дає підстави для праворозуміння, відповідно до якого: а) «Право — це закони соціальної природи (у тому числі закони так званого «природного права»), втілені людьми в їхньому законодавстві (тобто у так званому «позитивному праві»)»; б) «Будь-яке правопорушення — це порушення законів «природного права», втілених у чинному законодавстві»; в) «Правопорядок — це стан, що утвориться в результаті реалізації чинного законодавства, в якому втілені закони «природного права». Це праворозуміння, на думку О. М. Костенка, є цілком придатним для застосування як у теорії, так і у практиці всіх

галузей права: конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного та ін. [11, с. 14]. «Натуралістична» юриспруденція, як вважають її прибічники, здатна зняти суперечності між «природним правом» і «позитивним правом» через інтерпретацію права як втілення «природного» у «позитивному». «Природне право» і «позитивне право» — це не два протилежні види права, і тому згідно з «натуралістичною юриспруденцією» мають розглядатися як два аспекти одного й того ж права. Отже, право у суспільстві існує як єдність «природного» і «позитивного» аспекту. Існує така закономірність: право є тим досконалішим, чим краще закони соціальної природи (у тому числі і закони «природного права») пізнаються людьми і втілюються ними в законодавстві (тобто у «позитивному праві») [11, с. 15]. Вельми цінним здобутком «натуралістичної юриспруденції» для осягнення сучасного правопорядку слід визнати не просто прокламацію єдності правової культури і позитивного права (що є доволі «загальним місцем» навіть у класичній юриспруденції), але й акцентуацію того, що правова культура громадян розуміється як міра узгодженості їхніх воľ і свідомості з законами природного права. Тому у діяльності щодо забезпечення правопорядку необхідно керуватися правилом: «Культура — мати порядку» [11, с. 15].

Ідея тісного взаємозв'язку та взаємовпливу правової свідомості і правопорядку розробляється Т. Г. Андрусяком, який, обґрунтовуючи свою позицію ідеями Б. Кістяківського, стверджує: елементом, що поєднує правопорядок і правосвідомість, є ідеал правової особистості, який становлять дві сторони. Перша — особистість дисциплінована правом і стійким правопорядком. Друга — особистість наділена всіма правами і вільно ними користується [1, с. 16].

При такому підході центральною, стрижневою ідеєю правопорядку є людина, індивід, особистість, а не закон. Як зазначає Б. Кістяківський, правопорядок, який існує в житті, не є тотожним правопорядкові, вираженому у правових нормах. Проявом низького рівня правосвідомості є тенденція до детальної регламентації і регулювання всіх суспільних відносин статтями писаного закону, притаманна поліцейській державі, і яка є визначальною ознакою такої держави на протилежність державі правовій. Іншими словами: зростання кількості законів не сприяє зміцненню правопорядку [1, с. 16–17]. Звернення до доктринальних витоків національного правопорядку в Україні, що містяться у працях таких вершин українського духу, як Б. Кістяківський, як видно з наведених думок, відкриває дуже плідний пласт вітчизняної правничої традиції, що здатна прорости значущими плодами у сучасній теорії правового порядку.

З цієї точки зору постановка та дослідження проблеми історії формування правопорядку і його апробації юридичною практикою у контексті загальноєволюційного розвитку правової культури є новими і мають важливе теоретичне і практичне значення. Очевидно, що без глибокого наукового розроблення цієї проблеми і використання відповідних вис-

новків у практиці утвердження панування права і побудови правової держави суспільство весь час буде наштовхуватись на перепони.

Історія правового розвитку нашої країни свідчить, що найважливішим чинником становлення правопорядку у Великому князівстві Литовському була його правова система. Вона формувалася, стверджує П. П. Музиченко, шляхом синтезу правових систем, які існували на литовських, українських і білоруських землях. Можна говорити про формування на цій основі національного правопорядку. Категорія українського національного правопорядку відображає єдиний правовий феномен з глибокими національними, духовними, історичними і юридичними підвалинами, які були сформовані ще в VI–IX ст. Український національний правопорядок є складовою частиною східнослов'янської правової сім'ї, самобутність якої зумовлена загальними соціальними, культурними, державницькими засадами життя слов'янських народів. Для українського правопорядку характерним є його зв'язок з державою, але зв'язок, який внаслідок історичних умов розвитку не був постійним. Національного духу правопорядку надавали джерела права [23, с. 18].

Пріоритетність джерела права залежить від історичної епохи. Так, в часи Київської Русі правопорядок визначало звичаєве право, яке формувалося і діяло як за участі держави (Коротка редакція Руської Правди), так і без неї (судова практика копних судів). В українському праві пріоритетною роль звичаєвого права залишається аж до XVI ст., до початку кодифікаційних робіт у Великому князівстві Литовському. З поширенням писаного права звичаєве право відходить на другий план, але ще довго не втрачає значення важливого для суспільства джерела права. Правопорядок все більшою мірою починає залежати від писаного права [23, с. 18–19].

Разом з тим в українському праві завжди жевріла традиція виходу за рамки писаного права. Ця традиція у найжорстокіші часи пом'якшувала чи трансформувала недолугі або одіозні приписи влади. У наш час її посилення відбиває тенденцію до відживлення здатності права динамічно реагувати на потреби громадянського суспільства, що зростає і розвивається. Як підкреслює З. В. Ромовська, держава є монополістом у сфері продукування законів та інших нормативних правових актів загальної дії. Але не є ним у сфері творення права, у тому числі цивільного [36, с. 12]. Правопорядок досягається за умови реалізації не тільки правових норм, що містяться в законах та підзаконних нормативно-правових актах, а й тих, що становлять зміст правових звичаїв, правових прецедентів, міжнародно-правових та інших видів нормативних договорів, що зумовлює необхідність перегляду традиційних уявлень про нормативну основу законності [29, с. 14]. Саме українське цивільне право є тим полігоном, де активно «впроваджуються» «нові» (для нашої правової системи) джерела права — право моральне, право звичаєве, право канонічне та ін. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 8 Цивільного кодексу України (далі — ЦКУ), у випадку аналогії права (якщо неможливо використати аналогію зако-

ну) регулювання цивільних відносин має здійснюватися за допомогою загальних засад цивільного законодавства, сформульованих у ст. 3 ЦКУ, зокрема справедливості, добросовісності та розумності [35, с. 65]. Тобто «в дусі цілого організму права» (О. Огоновський), «на підставі природних принципів права» (І. Покровський) [36, с. 67].

Оскільки справедливість, добросовісність та розумність є категоріями морально-правової свідомості, З. В. Ромовська доходить висновку, що мораль, моральне право має братися до уваги при вирішенні питання про те, має чи не має особа певне юридичне право. А позаяк справедливість, розумність та добросовісність можуть бути закріплені у нормі звичаєвого права, то і звичаєве право може використовуватися у спорі про право цивільне [36, с. 67].

Науковці і практики, які досліджують правопорядок епохи постмодерну, звертають увагу на розширення правових джерел, які визначають образ сучасного правового порядку і у сфері публічного права. О. М. Пасенюк робить висновок, що неповнота, неясність, суперечливість чи відсутність законодавства, яке регулює спірні відносини, має усуватися, перш за все, нормами, створеними юридичною практикою, а не законодавчими змінами [32, с. 9]. А В. Г. Перепелюк наголошує, що у постмодернізмі правовстановлююче значення визнається, перш за все, за діяльністю приватних осіб, яка дозволяє їм самокоординувати та саморегулювати взаємовідносини між собою. При цьому підкреслюється, що не договірна практика, яка здійснюється на основі позитивного права, породжує норми нового типу («конвенції»), а, навпаки, спонтанно породжувані «конвенції» постійно змінюють реальну договірну практику [33, с. 35].

Набирають обертів наукові дискусії щодо включення до адміністративного судочинства ще одного типу горизонтальних відносин — медіації. Під нею розуміють діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу і врегулювання його самими учасниками. Очевидно, компроміс, досягнутий учасниками спору за допомогою посередника, також слід розцінювати як «конвенційну» норму матеріального адміністративного права [33, с. 36].

Отже, тенденція до розширення конвенціонального (договірного) компонента в сучасному українському праві домінує не тільки у сфері приватного права, а й стверджується у певних галузях публічного (конституційне, адміністративне, частково — навіть кримінальне). У поєднанні з конвенціональною природою правового порядку це визначає одну із основних особливостей національного правового розвитку епохи постмодерну і має враховуватися у доктринальних і прикладних програмах осягнення і забезпечення сучасного правопорядку.

Розмірковуючи щодо факторів правового порядку в Україні, науковці бачать численні небезпеки, які загрожують йому з боку неправових (тіньових) чи маргіналізованих нормативно-ціннісних утворень. «Неписані правила і традиції, що дістали назву «понятій», які склалися практично у всіх сферах суспільного життя, часто виявляються сильнішими

за найгуманніші закони — наголошує М. І. Козюбра. І поки ми не позбудемося, або принаймні не зменшимо масштабів, такого явища, як візантизм, коли за зовнішньою видимістю сприйняття всього прогресивного, нагромадженого європейською цивілізацією (верховенство права й правова держава — її безперечні здобутки) зберігається влада азіатського типу з її інтригами, брутальними торгами, підкилимовими домовленостями, корупцією розмови про верховенство права і утвердження на його основі правопорядку не матимуть сенсу» [8, с. 61].

У контексті заявленої теми у даній статті вимагає висвітлення питання й інших теоретичних засад сучасного правопорядку у позиціях українських правників.

Визначальним моментом, який характеризує нині доктринальний образ сучасного правопорядку — його бачення найперше у координатах верховенства права [9; 24; 37].

Верховенство права, як основоположна правова цінність, містить у собі систему ціннісних орієнтирів правопорядку. Серед них Ю. М. Оборотов називає принципи гуманізму (людяності), легітимності (визнання), легальності (оформленості), справедливості (відповідності діянню і відплати), процесуальності (процедури), толерантності (терпимості), ієрархічності (підпорядкованості), ситуативності (розсуду) [24, с. 6]. М. І. Козюбра характеризує такі принципи, як вирішальне значення природних, невід'ємних і невідчужуваних прав і свобод людини у відносинах між нею і владою, розподіл влади, верховенство Конституції, принцип визначеності, принцип пропорційності, правової безпеки і захисту довіри та незалежність суду і суддів [9, с. 3—7].

Саме аналіз правопорядку у світлі концептуальної ідеї верховенства права виводить на чітке розуміння і основних сутнісних характеристик сучасного правопорядку та його співвідношення з таким спорідненим феноменом, як законність (правозаконність). Відповідно до традиційних підходів до розуміння, призначення, завдань і функцій законності у суспільстві, призначення і головне її завдання полягає у досягненні суворого і неухильного дотримання і виконання законів (та інших нормативних актів) всіма учасниками суспільних відносин. Іншими словами, вимоги законності поширюються на всіх суб'єктів права — державні органи і органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян та їх об'єднання. За таких умов фактично нівелюється підвищена небезпека порушень закону з боку посадових осіб порівняно з його порушеннями громадянами [8, с. 59].

Не заперечуючи, попри твердження окремих вітчизняних авторів, вимоги законності, принцип верховенства права в той же час не зводить її до формальної законності, тобто до правління на основі закону, незалежно від його змісту. Таке розуміння законності, на думку практично всіх західних правознавців, не забезпечує достатніх обмежень уряду, що є необхідною умовою верховенства права (Б. Таманага) [8, с. 59].

Верховенство права передбачає законність, засновану на визнанні

і беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб. Отже, наголошує найавторитетніший вітчизняний теоретик права, «...вимога законності згідно з принципом верховенства права поширюється тільки на діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб, а не на громадян (виділено мною. — А. К.). Досить часто ця вимога іменується законністю управління. Згідно з нею, жоден акт управління не може підмінити своїм регулюванням закон, а будь-яка дія або повноваження органу управління повинні мати свою підставу саме в законі, тобто відповідати принципу «те, що прямо не дозволено законом, заборонено» [8, с. 59].

Дуже хочеться вірити, що ця позиція шановного вченого знайде широку підтримку в науковому товаристві і буде служити орієнтиром теоретичних і прикладних досліджень у правовій сфері.

Наведені у статті наукові розробки і позиції українських правників достатньо переконливо свідчать, що інтерес наукової і практичної спільноти до проблематики правового порядку зростає, виходить за рамки навчальних посібників. Відтак, це має виявити себе не тільки у збільшенні кількості публікацій, але й появою якісно нових пропозицій щодо вирішення актуальних теоретичних і прикладних питань забезпечення сучасного правового порядку в нашій країні.

Л і т е р а т у р а

1. Андрусак Т. Г. Правопорядок і правосвідомість: питання взаємозв'язку та взаємовпливу // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 16–18.
2. Бойчук М. В. Правопорядок та безпека особистості у громадянському суспільстві // Трибуна. — 2002. — № 9. — С. 37–38.
3. Васильев А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. — М., 1976.
4. Геселев О. В. Сутність права і плюралізм праворозуміння: співвідношення та взаємодія в умовах постмодерну // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 11–13.
5. Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х.: Право, 2002. — 428 с.
6. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; За ред. В. В. Копейчикова. — Стереотип. вид. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 320 с.
7. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. — К.: Кондор, 2006. — 477 с.
8. Козюбра М. І. Додержання вимог принципу верховенства права як умова забезпечення правопорядку // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 58–62.
9. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог // Наукові записки Національного університету «Киево-Могилянська академія». Юридичні науки. — 2007. — Т. 64. — С. 3–9.
10. Кондрат С. С. Правомірна поведінка та правопорядок: взаємозв'язок та взаємообумовленість // Держава і право: Юридичні і політичні науки. — 2006. — Вип. 31. — С. 35–39.

11. *Костенко А. Н.* Теория «натуралистической» юриспруденции — основа нового правопорядка // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 13–15.
12. *Костенко О. М.* Культура і закон — у протидії злу. — К.: Атіка, 2008.
13. *Котюк В. О.* Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. — К.: Атака, 2005. — 592 с.
14. *Кравчук М. В.* Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб для студ. вищ. навч. закл. — К.: Атіка, 2003. — 288 с.
15. *Крестовская Н. Н., Матвеева Л. Г.* Теория государства и права: Элементарный курс. — Х.: Одиссей, 2007. — 384 с.
16. *Крижанівський А. Ф.* Концептуальні засади правопорядку у сучасній Україні // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — О., 2006. — Т. 5. — С. 55–65.
17. *Крижанівський А. Ф.* Ознаки сучасного правопорядку в контексті трансформаційних викликів // Право України. — 2008. — № 6. — С. 47–49.
18. *Крижанівський А. Ф.* Право і правопорядок: грані співвідношення // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. / Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип. Ю. М. Оборотов. — О., 2006. — Вип. 29 — С. 12–18.
19. *Крижанівський А. Ф.* Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / Одес. нац. юрид. акад. — О.: Фенікс, 2006. — 196 с.
20. *Крисюк Ю.* Соціальний і правовий порядок як реалізація ідеї права // Право України. — 2004. — № 8. — С. 25–29.
21. *Крисюк Ю.* Соціальний та правовий порядок і стабільність суспільства: взаємозв'язки й взаємообумовленість // Право України. — 2007. — № 7. — С. 30–33.
22. *Крисюк Ю. П.* Соціальний та правовий порядок як необхідна умова стабільності суспільства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 17 с.
23. *Музиченко П. П.* Складові формування правопорядку у Великому князівстві Литовському // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 18–20.
24. *Оборотов Ю. Н.* Аксионормативные начала правопорядка // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 5–7.
25. *Оборотов Ю. Н.* Теория государства и права (прагматический курс): Экзаменационный справочник. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — 184 с.
26. *Оніщенко Н. М.* Категорія правопорядок: сутнісні виміри, підходи та розуміння // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 63–65.
27. *Оніщенко Н. М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: Проблеми, реалії, перспективи: Монографія / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К.: Юрид. думка, 2008. — 320 с.
28. *Панаріна Н. В.* Право як нормативна основа формування правопорядку: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 2008. — С. 14.
29. *Панаріна Н. В.* Право як нормативна основа формування правопорядку: Дис... канд. юрид. наук / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — 202 с.
30. *Панаріна Н. В.* Правопорядок в системі правових категорій // Держава і право: Зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2007. — Вип. 36. — С. 101–108.
31. *Панаріна Н. В.* Принципи правопорядку та їх співвідношення з іншими принципами, що діють в правовій системі // Юридична Україна. — 2007. — № 9. — С. 13–18.
32. *Пасенюк О. М.* Правова теорія постмодерну як методологічний підхід до реформування вітчизняного судівництва // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 7–9.

33. *Перепелюк В. Г.* Деякі питання розвитку адміністративного права у світлі правової теорії постмодернізму// Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 35–36.
34. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: Навч. посіб. — 5-те вид., зі змінами. — К.: Атіка, 2001. — 176 с.
35. *Ромовська З.* Проблеми загальної теорії права у проекті Цивільного кодексу України // Українське право. — 1997. — Ч. 3. — С. 61–69.
36. *Ромовська З. В.* Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс: Підручник. — К.: Атіка, 2005. — 650 с.
37. *Селіванов А. О.* Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. — К.: Ін Юре, 2008. — 120 с.
38. *Скакун О. Ф.* Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. — Х.: Эспада, 2005. — 840 с.
39. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. / За заг. ред. Ю. М. Оборотова; Уклад.: А. Ф. Крижанівський, Н. М. Крестовська. — О.: Фенікс, 2008. — 266 с.
40. Теория государства и права в вопросах и ответах. Государственный экзамен: Учеб.-метод. пособие / Ю. Н. Оборотов, А. Ф. Крижановский, Н. Н. Крестовская, Л. Г. Матвеева. — Х.: Одиссей, 2004. — 192 с.
41. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
42. *Шановал В. Н.* Философия свободы и порядка // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 9–11.